

Interniranje talijanskih državljana iz Hrvatske i Slavonije 1915. godine

Austro-Ugarska se nakon izbijanja Prvog svjetskog rata našla u situaciji da je nezanimariv broj njenih stanovnika pripadao narodima s čijim matičnim državama je graničila i – zaratila. Slučaji Srba 1914, Talijana 1915. i Rumunja 1916. predstavljaju primjere toga. Represivne mjere usmjerene na podanike Monarhije sumnjivih nacionalnosti su u mnogočemu bile slične postupanjima sa strancima, građanima neprijateljskih država, kojih se također zatekao znatan broj u Monarhiji po izbijanju rata. No, poseban slučaj predstavljaju Talijani 1915. godine na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije (dalje: Hrvatska i Slavonija), koji su većinom bili dugotrajno naseljeni, ali nisu svi imali ugarsko državljanstvo pa ih se u pravnom smislu tretiralo kao strance. U radu se prikazuje njihov položaj na temelju gradiva redarstvenih tijela i Zemaljske vlade u Zagrebu. Analizira se početno postupanje – zatvaranje Talijana u logore (interniranje) prema unaprijed izrađenim popisima, struktura interniranih po nekoliko kriterija na temelju reprezentativnog statističkog uzorka te naknadno popuštanje stava vlasti nakon brojnih individualnih molbi članova obitelji interniranih.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina Italija, Talijani, Kraljevina Hrvatska i Slavonija, interniranje, konfiniranje, Odsjek IV-B res, Zemaljska vlada u Zagrebu.

Uvodna razmatranja – širi kontekst problematike, historiografski pregled

Kad je 1914. izbio rat, sve su strane računale da će biti kratak. Međutim, kao prvi industrijalizirani sveopći europski sukob, rat je nametnuo imperativ militarizacije društva svim zaraćenim državama. Dok je u ranijim periodima uspjeh na bojištu ponajviše određivala brojnost vojske i kvaliteta zapovjednika i ljudstva, u Prvom svjetskom ratu važan je faktor (možda i najvažniji) postala i brojnost, kvaliteta i organiziranost radne

snage koja je omogućavala opskrbu vojske na bojištu streljivom, oružjem i drugom opremom i zalihama.¹

Kako je vrijeme odmicalo, to je predstavljalo sve veći teret za upravne i političke sisteme zaraćenih sila. No, poseban je slučaj multinacionalne Austro-Ugarske koja je dugo imala problematične odnose (i duge granice) s državama koje su nekim narodima Monarhije predstavljale nacionalnu maticu, kao kraljevine Italija, Srbija i Rumunjska. Tako se nakon objave rata Srbiji 28. srpnja 1914. pokreće represija protiv njenih državljana koji su se zatekli u Austro-Ugarskoj i, kasnije, drugih protivničkih država, a ubrzo i protiv državljana Monarhije koji su bili etnički Srbi, Talijani ili Rumunji.² Sve je to činjeno na temelju propisa prethodno donesenih za slučaj rata.³ Razlozi za uhićenje i zatvaranje u logore (interniranje) su, u slučaju građana protivničkih država, bili sumnja na špijunažu ili činjenica da su bili vojni obveznici.⁴ Internacije podanika Monarhije „sumnjivih“ nacionalnosti provođene su po drugim kriterijima. Za početak, internirane su politički sumnjive osobe u ratnim zonama; u slučaju Talijana, Rusina i dr. su to bili istaknutiji građani koje su austro-ugarske vlasti percipirale kao iredentiste, ponajprije se radilo o pripadnicima inteligencije.⁵ S druge strane, mjere su imale širi obuhvat kad se radilo o stanovništvu u ratnim zonama. Prisilnim evakuacijama i transportu u logore u pozadini su podliježali svi, a ne samo pripadnici „sumnjivih“ nacionalnosti.⁶ Međutim, u svemu tome specifičan slučaj predstavljaju Talijani na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije, na koje će se fokusirati ovaj rad.

Kad je riječ o Austro-Ugarskoj, ova je problematika općenito slabije istražena. Primjerice, nedostaje cjelovita monografija koja bi se bavila tretmanom stranaca iz neprijateljskih država u Austro-Ugarskoj. Za to čak i nisu toliko odgovorne teškoće povezane s istraživanjem u nacionalno i jezično mješovitoj regiji, politički dodatno fragmentiranoj 1991. godine. Problem predstavlja i percepcija koncentracijskih logora kao prirodnog dijela repertoara sigurnosnih i represivnih politika nacionalnih država u ratno doba, a ne toliko multinacionalnih imperija.⁷ No, za razliku od historiografija ostalih država sudionika rata, koje se ovim temama mahom bave u nacionalnim okvirima, raspad Monarhije 1918. nameće potrebu internacionalizacije. Ipak, takve studije su još

1 Holger H. Herwig, *The First World War; Germany and Austria-Hungary 1914-1918*. London: Bloomsbury, 2014, 261.

2 Matthew Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees: Internment Practices in the Habsburg Empire, 1914-1918“, *Journal of Modern European History* 12/4 (2014): 483.

3 Detaljnije o tim propisima kasnije u radu.

4 Višnja Burek, „Internirci i bjezginci na varaždinskom području u vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 27 (2016): 349.

5 Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees“, 487-488.

6 Manfred Rauchensteiner, *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2014, 807-808.

7 Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees“, 480-481.

uvijek rijetkost, iako postoji kvalitetna produkcija u Austriji i Italiji. Citirani članci M. Stibbea i D. Cagliotti su recentan primjer.⁸

Hrvatska historiografija se tih tema dotakla tek u ovom stoljeću. Pitanjem interniraca odnosno evakuiraca iz austrijske Istre do sada su se bavili D. Mandić i, opširnije, A. Bader.⁹ Međutim, kad je riječ o Talijanima u Hrvatskoj i Slavoniji, uočljiv je nedostatak radova. Tekstovi V. Burek i M. Kolar-Dimitrijević su lokalnog fokusa i bave se temama interniraca i evakuiraca općenito, a pitanja Talijana se uopće ne dotiču.¹⁰ Zbog toga vrijedi istaknuti tri monografije o talijanskim zajednicama u kontinentalnoj Hrvatskoj odnosno Slavoniji (D. Kliček), Zagrebu (F. Škiljan) i Ciglenici u Moslavini (skupina autora).¹¹ Međutim, one su usmjerene na povijest talijanskih zajednica od njihova doseljenja krajem 19. stoljeća do danas; zatvaranja njihovih pripadnika u logore za Prvog svjetskog rata ne spominju. Naposljetku, posredno su relevantne dvije analize organizacije i djelovanja nadležnih redarstvenih tijela (M. Kota i B. Stanišić).¹²

Dodatan problem jest da su fenomen internacije i evakuacije zasjenili kasniji događaji, kad su koncentracijski logori postali oružje totalitarnih režima, pogotovo u Drugom svjetskom ratu. Međutim, logori u Austro-Ugarskoj u Prvom svjetskom ratu nisu bili ništa manje opasni nego u drugim zaraćenim državama. Tretman sumnjivih stranaca i građana, evakuiraca te izbjeglica iz drugih predjela Monarhije bio je sve samo ne blag, bilo u slučaju Talijana interniranih u logorima u Austriji¹³ ili Rumunja, Srba, Rusa i dr. u Ugarskoj.¹⁴

8 Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees“; Daniela L. Cagliotti, „Why and How Italy Invented an Enemy Aliens Problem in the First World War“, *War in History* 21/2 (2014): 142-169.

9 Davor Mandić, „Pulski Hrvatski list (1915–1918) – zapisi o “evakuircima” s područja Pomorske utvrde Pula“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2010): 779-820; Andrej Bader, *Zaboravljeni egzodus: 1915. – 1918.* Ližnjan: Općina Ližnjan, 2011.

10 Burek, „Internirci i bjegunci na varaždinskom području“; Mira Kolar Dimitrijević, „Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915-1917“, *Podravske zbornik* 30 (2004): 153-176.

11 Duško Kliček, *Talijani u Slavoniji od 1880 do 2005.* = *Italiani in Slavonia dal 1880 al 2005.* Lipik; Kutina: Zajednica Talijana Lipik; Grad Lipik; Zajednica Talijana “Dante-Moslavina”, 2006; Filip Škiljan, *Talijani u Zagrebu = gli Italiani a Zagabria.* Zagreb: Zajednica Talijana u Zagrebu, 2015; Ivan Pasanec, ur; Filip Škiljan, ur; Lana Peternel, ur; Jadranka del Ponte, ur; Zdenko Del Ponte, ur, Josip Del Ponte, ur, *Talijani u Ciglenici.* Ciglenica: Sportski kuglački klub Ciglenica, 2012.

12 Miroslav Kota, „Preustroj sigurnosnoga sustava banske Hrvatske 1915. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 51/2 (2019): 535-565; Biserka Stanišić, „Odsjek IV-b res. za pogranična redarstvena satništva Odjela za unutarnje poslove Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Zemaljske vlade u Zagrebu“, *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 181-206.

13 Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees“, 487-488, 491-492, 495-496.

14 Burek, „Internirci i bjegunci na varaždinskom području“, 349-350.

Postupanja vlasti u Monarhiji i pitanje Talijana

Odnos prema strancima i politički sumnjivim narodima su uvjetovali propisi pripremljeni za slučaj rata. Naime, uz provođenje mobilizacije krajem srpnja 1914. stupilo je na snagu i izvanredno stanje, što je imalo ozbiljne posljedice. Primjerice, u austrijskoj je polovici Monarhije suspendiran rad Carevinskog vijeća. Pri tome je Vrhovno zapovjedništvo vojske (*Armeoberkommando*), pod generalom Franzom Conradom von Hötzendorfom, preuzelo široke civilne ovlasti kroz Ratni vrhovni nadzorni ured Ministarstva rata u Beču (*Kriegsüberwachungsamt*).¹⁵ U Ugarskoj premijer István Tisza nije raspustio parlament te Vrhovno zapovjedništvo nije imalo široke nadležnosti kao u Cislajtaniji. Međutim, Tisza i ugarske vlasti su naprosto htjeli zadržati kontrolu nad provođenjem mjera u sklopu izvanrednog stanja te, kasnije, spriječiti dolazak velikog broja evakuiraca iz austrijske Galicije u Translajtaniju.¹⁶ Trvenja s vojnim vlastima u Beču oko ovlasti u sigurnosnim i drugim pitanjima time nisu završila (a isto je vrijedilo i u Hrvatskoj i Slavoniji).¹⁷ No, bez obzira na to, slične mjere kao u Cislajtaniji su i dalje provedene.¹⁸ U sklopu priprema za rat je tako ubrzo počela i evakuacija oko 10 000 stanovnika u Vojvodini, uz granicu sa Srbijom.¹⁹

Kad je riječ o Talijanima, u Cislajtaniji su ih represivne mjere pogodile odmah nakon objave rata Kraljevine Italije Austro-Ugarskoj 23. svibnja 1915, bez obzira bili oni talijanski državljani (*Reichsitaliener*) ili domaći sumnjivi elementi (*feindliche Inländer*).²⁰ Masovne evakuacije stanovništva su počele u pozadini Sočanske fronte; iz Južnog Tirola i Trentina evakuirano je oko 114 000 Talijana,²¹ a s područja Gorizije (Goriške) i Trsta 30 000 (od toga ih je oko 5 000 do 10 000 na kraju internirano jer su smatrani politički sumnjivima).²² Pri tome su muškarci u dobi za vojnu službu, bili oni talijanski državljani ili domaći podanici, mahom internirani do kraja rata.²³ U Istri su evakuacije vršene u okolici Pule, bazi Carske i kraljevske Ratne mornarice. Od 58 562 stanovnika Pule i okolice, njih 33 520 njih smatrani su politički sumnjivima (25 043 Talijana, 6 771 Hrvat i 1 706 Slovenaca, potonji zbog simpatiziranja Srba i Rusa).²⁴

U tom kontekstu se nakon talijanske objave rata u Hrvatskoj i Slavoniji također nametnulo pitanje postupanja s politički sumnjivim Talijanima, bilo da su još imali talijansko ili su pak stekli ugarsko državljanstvo.²⁵ Pri tome, Talijani u kontinentalnoj

15 Rauchensteiner, *End of the Habsburg Monarchy*, 149-150.

16 Ibid, 809.

17 Kota, „Preustroj sigurnosnog sustava“, 538-540; Stanišić, „Odsjek IV-b res.“, 184-185.

18 Rauchensteiner, *End of the Habsburg Monarchy*, 151-152.

19 Rauchensteiner, *End of the Habsburg Monarchy*, 152, 806; Herwig, *The First World War*, 80, 88.

20 Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees“, 483, 495.

21 Rauchensteiner, *End of the Habsburg Monarchy*, 813-814; Herwig, *The First World War*, 154.

22 Cagliotti, „Why and How Italy Invented an Enemy Aliens“, 147-148; Rauchensteiner, *End of the Habsburg Monarchy*, 820-821.

23 Stibbe, „Enemy Aliens, Deportees, Refugees“, 494-495.

24 Bader, *Zaboravljeni egzodus*, 30-31.

25 Cagliotti, „Why and How Italy Invented an Enemy Aliens“, 146-147.

Hrvatskoj su predstavljali ekonomsku emigraciju, pretežno iz podalpskih predjela regija Veneto i Friuli (Furlanija), pogotovo okolice grada Belluna. U uvjetima agrarne prenaseljenosti i opće oskudice, taj kraj je 1873. pogodio i potres koji je većinu stanovništva u gradu Bellunu učinio beskućnicima. Nakon toga se pojačalo iseljavanje seljaka ali i radnika nadničara, obrtnika i drugih, mahom u SAD, iako se određen broj zaputio i u zapadnu Slavoniju.²⁶ Najdokumentiranija je organizirana migracija 81 obitelji iz područja Belluna u kotar Pakrac 1880. godine, i to grad Lipik te sela Ploštine, Kapetanovo Polje, Izidorovac, Batinjane, Trojeglavu i Veliki Banovac.²⁷ Njihovi potomci i danas tamo žive, što se može vidjeti i po objavljenim statistikama.²⁸ Talijani su se nastavili doseljavati, pogotovo u požeški kraj (sela Završje, Brestovac, Skenderovac i Kaptol).²⁹ Međutim, mnogi koji su kasnije došli u kotare Pakrac i Požegu su nastavili migrirati unutar Hrvatske i Slavonije. Tako ih je oko 150 došlo početkom 20. stoljeća u Ciglenicu u Moslavini, ali i u Zagrebačku županiju te sam Zagreb.³⁰ Tome je nesumnjivo pridonijela i sezonska narav poslova kojima se većina bavila, pogotovo ciglara i ugljenara, koji su u proljeće napuštali obitelji te odlazili za poslom.³¹

Doduše, ovdje je riječ o vrlo različitom redu veličine. U Hrvatskoj i Slavoniji je prema popisu stanovništva iz 1910. obitalo 4 138 osoba koje su se izjašnjavale da im je talijanski materinji jezik.³² To je činilo okvirno 0,15% sveukupnog stanovništva 1910, kad je popisano 2 602 544 ljudi u Hrvatskoj i Slavoniji.³³ Naspram toga, u Dalmaciji ih je bilo 18 000 (2,83% od sveukupno 634 000 stanovnika) ili 147 417 u Istri (38,16% od 403 566 stanovnika, gotovo na razini brojnosti Hrvata – 168 184, odnosno 43,15%).³⁴ Bez obzira na to, postupanja redarstvenih vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji su pratila ono što se događalo u austrijskoj polovici Monarhije te je čak i ovaj relativno malen broj Talijana brzo podvrgnut sličnom tretmanu. Naime, upućeni su u internaciju prema unaprijed pripremljenim popisima.

26 Pasanec, et. al, *Talijani u Ciglenici*, 82; Škiljan, *Talijani u Zagrebu*, 68-69.

27 Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 29, 48, 56-58.

28 Jasna Crkvenčić-Bojić, ur. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske, 1880-1991, po naseljima*, sv. 4. Zagreb: Državni zavod za statistiku 1998, 2225-2242.

29 Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 85-86, 104-106.

30 Pasanec, et. al, *Talijani u Ciglenici*, 8; Škiljan, *Talijani u Zagrebu*, 66.

31 Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 74.

32 Škiljan, *Talijani u Zagrebu*, 61.

33 Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo banske Hrvatske*, 228.

34 Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam International, 2015, 73, 202.

Pitanje kvalifikacije – evakuirci, internirci ili nešto treće?

U uvjetima opće ratne hysterije nije bilo teško čak ni vlastite državljane sa stranim korijenima percipirati kao potencijalne neprijateljske simpatizere, špijune ili čak sabotere. Takvi su stavovi prevladali u svim zaraćenim državama,³⁵ a ne samo u Austro-Ugarskoj. Širenje rata uzrokovalo je širenje obuhvata spomenutih mjera i time otvaranja velikog broja logora za internirce. U Hrvatskoj i Slavoniji se prvo otvaraju logori Žlebić kod Koprivnice, Turanj, Pleternica i Samobor,³⁶ a veliki broj Slavena i Talijana evakuiranih iz Istre završava u logorima u Austriji, Češkoj i Moravskoj.³⁷ Od ostalih logora (sveukupno oko 40 u cijeloj Monarhiji i Njemačkoj), na pogotovo loš glas zbog smrtnosti zatvorenika su došli logori Thalerhof kod Graza (gdje su internirani Rusini iz Galicije) te Arad u Transilvaniji (Srbi iz Bosne i Hercegovine).³⁸ Zbog iznimno velikog broja evakuiranih, interniranih i izbjeglica, ne iznenađuje da su vlasti u Beču objavljivale tek okvirne statistike, nazivajući ih skupno bjeguncima (oko milijun na području cijele Monarhije u jesen 1915), dok ih se u tisku bez razlikovanja nazivalo bjeguncima, internircima, veleizdajnicima, zatočenicima, evakuircima i sl.³⁹ No, Talijani iz Hrvatske i Slavonije, čiji slučaj će se razmatrati, pravno gledano, bili su strani državljani, odnosno *inozemci* u tadašnjem jeziku, a zatvarani su u logore iz sigurnosnih razloga, kako su ih tada definirale nadležne vlasti. Dakle, riječ je o internircima.

Ova postupanja bila su zakonski propisana u unutarnjo- i vanjskopolitički napetim godinama pred rat (Zakonski članak LXIII. iz 1912. g. *O iznimnim mjerama za slučaj rata*).⁴⁰ Po izbijanju rata propisi su dodatno razrađeni te su razdijeljene nadležnosti – u slučaju građana neprijateljskih država zadnju je riječ za područje cijele Austro-Ugarske imalo vrhovno obavještajno-sigurnosno tijelo, Nadzorni ured Vrhovnog stožera carske i kraljevske vojske (*K. u. k. Armeeeoberkommando, Evidenzbureau des Generalstabes*), odnosno podređena lokalna tijela,⁴¹ dok su glede zatvorenih podanika Monarhije uređivale pokrajinske vlasti, u slučaju Hrvatske i Slavonije Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu (dalje: UOZV).⁴²

Kad je riječ o postupanjima sa strancima iz neprijateljskih država, u Hrvatskoj i Slavoniji je nadležan bio Odsjek IV-B za pogranična redarstvena satništva (dalje: Odsjek

35 Daniela L. Cagliotti, „Aliens and Internal Enemies: Internment Practices, Economic Exclusion and Property Rights during the First World War“, *Journal of Modern European History* 12/4 (2014): 449-450.

36 Kolar-Dimitrijević, „Logor za internirce u Žlebiću“, 154.

37 Mandić, „Pulski Hrvatski list (1915–1918)“, 786; Cagliotti, „Why and How Italy Invented an Enemy Aliens“, 148; najzloglasniji logori za Slavene su bili Gmünd i Steinklamm, a Talijane Katzenau

38 Kolar-Dimitrijević, „Logor za internirce u Žlebiću“, 154; Burek, „Internirci i bjegunci“, 351.

39 Burek, „Internirci i bjegunci“, 349-351; Bader, *Zaboravljeni egzodus*, 74-75.

40 *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1913. (komad I-X. Broj 1-22)*, (Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare, 1913), 369-379.

41 Kota, „Preustroj sigurnosnoga sustava“, 547.

42 Kolar-Dimitrijević, „Logor za internirce u Žlebiću“, 156.

IV-B) pri UOZV.⁴³ Međutim, bez obzira što je Zagreb odgovarao Budimpešti, nadzor nad radom Odsjeka IV-B je ipak vršio *Evidenzbureau* Vrhovnog zapovjedništva. Utjecaj vojske se još pojačao nakon preustroja sigurnosnog sustava u ljeto 1915, što je i bila namjera, s obzirom da je vojska u ugarskoj polovici Monarhije bila primorana surađivati s civilnim vlastima.⁴⁴

U proceduralnom smislu, ove represivne mjere su definirane zakonskim člankom L iz 1914. *O dopunjenju zakonskoga članka LXIII: 1912. o iznimnim mjerama za slučaj rata*. U njemu je navedeno da „osobe, kojih bi boravak u nekojim krajevima zemlje s gledišta ratovanja mogao biti opasan po interese države, javni mir i javnu sigurnost, iz dotičnog kraja – bez obzira na njihovu nadležnost **izgone** te u **drugim krajevima zemlje** stave pod **redarstveni nadzor** ili po potrebi u **pritor** [podebljao autor]“.⁴⁵ U osnovi je to značilo da je načelnik Odsjeka IV-B (Žiga Maravić, također i voditelj tajne kontraobavještajne Središnje defenzivno-doglasne službe u sklopu Odsjeka)⁴⁶ donosio odluke o zatvaranju pojedinaca u logore, odnosno interniranju ili, u blažim slučajevima, o uvođenju nadzora uz zabranu napuštanja boravišta odnosno konfiniranju, što su provodile redarstvene vlasti na lokalnoj razini.⁴⁷

U kontekstu toga će se problematizirati slučaj Talijana koji su se nakon objave rata Kraljevine Italije 23. svibnja 1915. Austro-Ugarskoj zatekli u Hrvatskoj i Slavoniji. Riječ je o *de facto* nacionalnoj manjini koja je bila poprilično daleko od granice s Italijom, ali koja je *de iure* potpadala „pod krepost“ Zakonskog članka V iz 1903. *O stanovanju inozemaca na području zemalja krune ugarske*.⁴⁸ Naime, prema podacima Odsjeka IV-B za pogranična redarstvena satništva u sklopu fonda UOZV,⁴⁹ proizlazi da su Talijani u Hrvatskoj i Slavoniji u trenutku izbijanja rata s Italijom najvećim dijelom zapravo bili barem dugotrajno naseljeni (a neki i rođeni u Hrvatskoj), iako su imali državljanstvo Kraljevine Italije. Dakle, riječ je o strancima koji su internirani iz sigurnosnih razloga, a ne podanicima Monarhije koji su internirani zbog toga što su bili politički sumnjivi, ili evakuiranima iz ratne zone.

43 Stanišić, „Odsjek IV-b res. za pogranična redarstvena pogranična satništva“, 185.

44 Kota, „Preustroj sigurnosnog sustava“, 551-552, 558-559.

45 *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju* (dalje: SZN), godina 1915. (komad I-XX. Broj 1-122), (Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare, 1916), 171.

46 Kota, „Preustroj sigurnosnog sustava“, 552.

47 Stanišić, „Odsjek IV-b res.“, 194.

48 SZN, godina 1903, 109-113.

49 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B za redarstvena pogranična satništva. Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu.

Početna reakcija vlasti i Očevidnosti inozemaca

Odgovarajuće mjere bile su spremne te su učinkovito provođene nakon talijanske objave rata. U Zagrebu je 26. svibnja 1915. ban Ivan Škrlec dopisom te dodatnim pojašnjenjem 31. svibnja naredio da se svi vojno sposobni talijanski državljani u dobi od 18 do 50 godina interniraju u Varaždinskoj županiji, dok „talijanski državljani koji pako časnički čin u kojem god odnošaju obnašaju, imadu se smatrati kao ratni zarobljenici te otpremiti u Mauthausen (kraj Linza u Gornju Austriju). Svi ostali muškarci zatim žene i djeca imadu se do daljnje odredbe ostaviti pod redarstvenim nadzorom u njihovim dosadašnjim boravišnim mjestima.“⁵⁰

Interniranje je vršeno prema kontinuirano ažuriranim popisima, odnosno *Očevidnosti inozemaca* u Odsjeku IV-b res.⁵¹ Isti su kompilirani prema evidencijama prijava boravišta i prebivališta stranaca koje su upravne i redarstvene vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji bile dužne voditi sukladno Zakonskom članku V. iz 1903. godine *O stanovanju inozemaca na području zemalja krune ugarske*.⁵² Opis postupanja u dopisu poglavarstva grada Petrinje od 1. srpnja 1915. Vladinu povjereniku za Zagrebačku županiju je školski primjer:

Svaki inozemac, dakle i onaj talijanskog državljanstva, koji u ovo gradsko područje dodje ili se nastani, imade se još isti dan dolazka ili odlazka kod redarstvene oblasti prijaviti do 6 sati poslijepodne. I niže: Svaki inozemac imade se osobno prijaviti kod redarstva da ga redarstveni činovnik pozna i donieti sve isprave sa sobom. Isprave će se od inozemca oduzeti i ubilježiti u očevidnik vrhu inozemaca stanujućih u gradu Petrinji, a po tom inozemcu potvrda izdati. Kada inozemac odilazi iz područja gradskog, isprave će se strancu uručiti, a on imade izdanu mu potvrdu redarstvu vratiti. Svaki inozemac bude, pod redarstvenim u oči neupadivim nadzorom.⁵³

Naredbom bana broj 9853 od 21. veljače 1906. donesena je i provedbena uputa. Stavak 9 tako propisuje: „Očevidnost inozemaca temelji se na podatcima prijavnica. Glede svakoga inozemca imade se očevidnost voditi i kod mjestne i kod političke odnosno redarstvene oblasti, u koliko nije mjestna ujedno i politička odnosno redarstvena oblast.“ Nadalje, u stavcima 6-8 definirano je da se *Očevidnosti inozemaca* (Obrazac II), sastavljaju na temelju podataka upisanih u prijavnice (Obrazac I) kojima su inozemci prijavljivali svoj dolazak, a koje su trebale biti verificirane provjerom kod njihovih stanodavaca.⁵⁴

50 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, kut. 4; naredba br. 4895 Pr. je u tom predmetu.

51 SZN, *godina 1903*, 118-121.

52 Ibid, 109-113.

53 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res; predmet 33 res./1915, kut. 1; dopis grada Petrinje br. 289/Prs-1915.

54 SZN, *godina 1906*, str 162-163; 171. (Obrazac I); 173. (Obrazac II).

Obrazac II. k. g. 8. naputka.

Očevidnik

inozemaca, boravećih u _____

Tekući broj	Dan dolaska	Ime i prezime	Zvanje ili zanimanje	Rodjenja		Državljanstvo i redovito obitavalište (zemlja občina)	Dan odlaska	Kamo ?	Opazka
				mjesto	go-dina				
1									
2									
3									
4									
5									
6									

Kornel V. 7

— 173 —

Broj 14.

24

Sl. 1. Propisani formular *Očevidnosti inozemaca*, Obrazac II (banska naredba 9853 iz 1906)

Postupak je bio složeniji kod prijave stalnog naseljenja tj. prebivališta, iako ih se također evidentiralo u Obrascu II. Između ostalog, vlasti su od doseljenika mogle zatražiti i „da se izkaže, da može sebe i svoju obitelj izdržavati, to jest, da su mu imovinski odnošaji takovi da može živjeti, a da ne padne na teret občini u kojoj boravi“.⁵⁵

Analiza reprezentativnog uzorka evidentiranih Talijana interniraca

Prema najažurnijim evidencijama kompiliranim uoči izbijanja rata s Italijom, na području Hrvatske i Slavonije bilo je 2426 talijanskih državljana, od kojih 627 muškaraca u dobi za vojnu službu (18 do 50 godina).⁵⁶ Njih su lokalne vlasti pod pratnjom upućivale u internaciju u Varaždinsku županiju ubrzo nakon izbijanja rata, gdje su bili smješteni u logore u Čretu kod Krapinskih Toplica, dvorcu Veliki Tabor i u manjim grupama po drugim selima.⁵⁷

⁵⁵ SZN, *godina 1906*, 165.

⁵⁶ HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, k. 4; dopis s iskazom Talijana u Hrvatskoj i Slavoniji br. 5058 Pr./1915. pripremljen za Kr. nadzorni ured u Budimpešti (pandan SDDS-a u Zagrebu) i uložen u predmet 708 res.

⁵⁷ Ibid; predmet 33 res./1915, kut. 1; razna izvješća lokalnih vlasti o provođenju *ustanova zak. čl. V.ex.1903*; predmet 708 res./1915, kut. 4; izvješće o smještajnim kapacitetima u kotaru Pregrada i Velikom Taboru

Iskaz

talijanskim državljanima obitavajućim u podunecju i u samaljskoj sladi.

Županija i grad	Muškarci		Žene	Djeca ispod 18 godina	Ukupno	Opaska.
	od 18 do 50 godina	preko 50 godina				
Gospić	27	11	10	10	58	
Osijek	80	24	60	58	222	
Zagreb	65	39	64	173	341	
Čakabjek	67	30	45	98	240	
Vinkovci	24	28	30	51	133	
Varaždin	21	11	27	43	102	
Djelovar	87	46	97	161	391	
Požega	226	57	202	378	863	
Grad Zagreb	30	20	23	3	76	
Ukupno	627	266	558	975	2.426	

Sl. 2. Pregledni iskaz inozemaca talijanske nacionalnosti u Hrvatskoj i Slavoniji, lipanj 1915.

Nakon kraćeg razmatranja podataka vrlo brzo uočava se dobna struktura koja je pomalo neobična za skupinu stranih državljana. Naime, dobna skupina muškaraca koji su smatrani sposobnima za vojnu službu (18-50 godina) činila je tek 25,84% evidentiranih talijanskih državljana. No, djece do 18 godina starosti bilo je 975, približno 40,18%.

Teritorijalna raspodjela potvrđuje ranije iznesene činjenice o talijanskim zajednicama u Hrvatskoj i Slavoniji. Njih 863 (35,57%) bilo je koncentrirano u tadašnjoj Požeškoj županiji, dok su preostali ravnomjernije raspoređeni. Relativno su podzastupljeniji jedino u Ličko-krbavskoj županiji („Gospić“ na sl. 2), gdje ih je samo 58, odnosno 2,39% od ukupnog broja. Također, od 863 Talijana u Požeškoj županiji, 295 ih je živjelo u kotaru Pakrac (34,18%). Riječ je o najvećoj koncentraciji talijanskih državljana u Hrvatskoj-Slavoniji (12,16% od sveukupnog broja). Za usporedbu, Grad Zagreb tada je imao samo 76 evidentiranih Talijana stranaca, od toga samo troje djece mlađe od 18 godina.⁵⁸ Treba spomenuti kako je, prema popisu stanovništva iz 1910, u Zagrebu obitavalo sveukupno 329 osoba koje su navele talijanski kao materinji jezik, što će reći da ih 23,10% nije imalo riješeno pitanje državljanstva.⁵⁹

Dakle, razlozi boravka i teritorijalne raspodjele Talijana u Hrvatskoj i Slavoniji bili su ponajprije ekonomske naravi. No, razloge naoko neobične demografske strukture treba potražiti u tadašnjem zakonodavstvu, koje je stjecanje državljanstva vezalo uz

58 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, kut. 4; iskaz Talijana u Hrvatskoj i Sl. 5058 Pr./1915.

59 Škiljan, *Talijani u Zagrebu*, 61.

općinsku pripadnost. Naime, za dobivanje ugarskog državljanstva podnositelji zahtjeva iz područja određene hrvatsko-slavonske općine trebali su prvo biti „podomaćeni“.⁶⁰

Pri tome, u literaturi se o ovom pitanju donose podaci samo za prvu grupu talijanskih naseljenika koji su došli u okolicu Pakraca 1880. godine. Riječ je o 66 talijanskih obitelji koje su predale zahtjev za dobivanje ugarskog državljanstva nakon podomaćenja kotarskom poglavarstvu u Pakracu 15. lipnja 1884, što je na kraju pozitivno riješeno sukladno odredbama *Zakonskog članka L:1879. zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga sabora o stečenju i gubitku ugarskoga državljanstva*.⁶¹ I tek nakon što su postali državljani mogli su rješavati pitanje zavičajnosti radi ostvarivanja socijalnih prava u općini, prema čl. 9-10 *Zakona od 30. travnja 1880. o uređenju zavičajnih odnošajah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*.⁶²

Opet, u zakonima treba potražiti objašnjenje zašto podataka koji bi rasvijetlili pitanje pravnog statusa kasnijih doseljenika nema u literaturi niti u prepisci UOZV-a. Naime, Talijani u okolici Pakraca primljeni su u državljanstvo prema čl. 8 *Zakona o stečenju i gubitku ugarskoga državljanstva*. Pri tome, uvjeti su bili zahtjevni; 1. morali su biti poslovno sposobni ili imati potvrdu skrbnika; 2. imati potvrdu o podomaćenju od općine gdje se žele naseliti; 3. neprekidno stanovati u zemlji pet godina; 4. biti neporočni; 5. samostalno se uzdržavati i 6. pet godina biti u Imeniku poreznih obveznika.⁶³ Talijani naseljeni oko Pakraca otkupili su zemljišta od lokalnih zemljoposjednika te ih obrađivali. Time njihov status nije bilo problematično regulirati u skladu sa zakonom. No u kasnijim migracijama bilo je mnogo ugljenara, ciglara i drugih zanatlija koji su zbog naravi svoga posla sezonski migrirali i izvan granica Hrvatske i Slavonije, nisu imali mnogo novčanih sredstava i nerijetko su uzdržavali mnogobrojne obitelji, što je sve otežavalo rješavanje pitanja državljanstva.⁶⁴

S druge strane, početkom 20. stoljeća pitanje rada i boravka stranaca u Ugarskoj riješeno je relativno liberalno. U tom smislu je ilustrativan stavak 1. banske naredbe br. 9853 iz 1906: „Prema ustanovi §. 1. zakona (Zakonski članak V: 1903 o stanovanju inozemaca, op. a) mogu inozemci u svakoj obćini zemalja krune ugarske boraviti; ne treba jim dakle za to nikakove dozvole.“⁶⁵ Pitanje je koliko su (i jesu li uopće) Talijani u ruralnim sredinama Hrvatske i Slavonije bili upoznati sa svim navedenim propisima; činjenica je da su prve grupe naseljene oko Pakraca bile relativno organizirane te su tako i rješavali sva pitanja vezana uz svoj pravni status. Kasnije migracije Talijana, bilo iz Italije, bilo unutar Hrvatske i Slavonije, bile su vrlo brojne i neorganizirane, iako je razlog uvijek bio isti – ekonomski.⁶⁶ Zakon o inozemcima iz 1903. kasnijim je

60 Ivan Kosnica, „Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju“, *Hrvatska i komparativna javna uprava* 14/2 (2014): 475.

61 Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 67-71; SZN, *godina 1880*, 120-122.

62 SZN, *godina 1880*, 180-181; Kosnica, „Hrvatsko-slavonska pripadnost“, 478.

63 SZN, *godina 1880*, 120-121.

64 Pasanec, et. al, *Talijani u Ciglenici*, 7-8; Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 91-92.

65 SZN, *godina 1906*, str. 160.

66 Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 85-86.

talijanskim migrantima išao na ruku iako se izbijanjem rata s Italijom u svibnju 1915. situacija za sve bez ugarskog državljanstva temeljito promijenila.

Za daljnje razmatranje ovog pitanja potrebno je dublje ući u evidencije 287 Talijana preslušanih nakon internacije u kotaru Pregrada, gdje ih je najviše smješteno u dvorcu Veliki Tabor. Riječ je o pet detaljnih popisa nastalih u sklopu redarstvenog postupanja poduzetog protiv talijanskih državljana u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji pod vodstvom Odsjeka IV-B. Nalaze se u predmetu 708 res/1915. te su sastavljeni u nekoliko navrata, vjerojatno kako su nove grupe Talijana pristizale u logor.

Prvi popis sadrži podatke o 58 Talijana i sastavljen je 2. lipnja 1915; drugi (51) 17. lipnja, treći (24) 21. lipnja, četvrti (1 Talijan) 26. lipnja i posljednji, s podacima za 153 Talijana, je sastavljen 6. srpnja 1915.⁶⁷ Ti popisi, dakle, sadrže opsežne podatke o 45,77% od spomenutih 627 Talijana vojne dobi predodređenih za interniranje nakon izbijanja rata. Doduše, podataka za ostalih 340 Talijana u predmetu nema; jedna od mogućnosti jest da zbog raznih intervencija i molbi za deinternaciju, koje su pristizale redarstvenim vlastima, njih na kraju nisu stigli ni ispitati jer su konfinirani u mjestu boravišta (više o tome kasnije). No, to ne umanjuje vrijednost popisa ispitanih Talijana, tim više što evidencije koje su sastavile redarstvene vlasti u županijskim, kotarskim i gradskim središtima prije upućivanja Talijana na internaciju sadrže samo najosnovnije osobne podatke (ime i prezime, godinu rođenja, bračni status i zanimanje). U njima nedostaju ključni podaci o mjestu rođenja te njihovom pravnom statusu, odnosno imaju li ugarsko državljanstvo te jesu li ga ili nisu zatražili (i zašto nisu), što je, recimo, prisutno u popisima iz Pregrade.⁶⁸ Daljnja analiza će se temeljiti na tih pet popisa iz Pregrade s 287 evidentiranih interniraca kao reprezentativnim uzorkom.⁶⁹

Čini se da većina ispitanih uopće nije zatražila ugarsko državljanstvo jer su mislili da im „to neće biti od potrebe ili ih na to nisu upozorili“. Primjerice, u prvoj grupi od 58 interniraca, njih 50 izjasnilo se na jedan od ta dva načina (86,20%), Čak 47 od 51 Talijana iz iduće grupe tako se izjasnilo (92,15%). Jedinu na trećem popisu također se tako očitovao (100%), a u četvrtom ih se 21 od 24 izjasnilo na jedan od tih načina (87,50%). Na posljednjem popisu situacija je nešto, ali ne isuviše drukčija; 98 od 153 (64,05%, gotovo 2/3) tako se izjasnilo. Dakle, od sveukupno 287 interniraca iz kotara Pregrada koji su ispitani, njih čak 217 (75,60% odnosno 3/4) uopće se nije zamaralo stjecanjem ugarskog državljanstva.

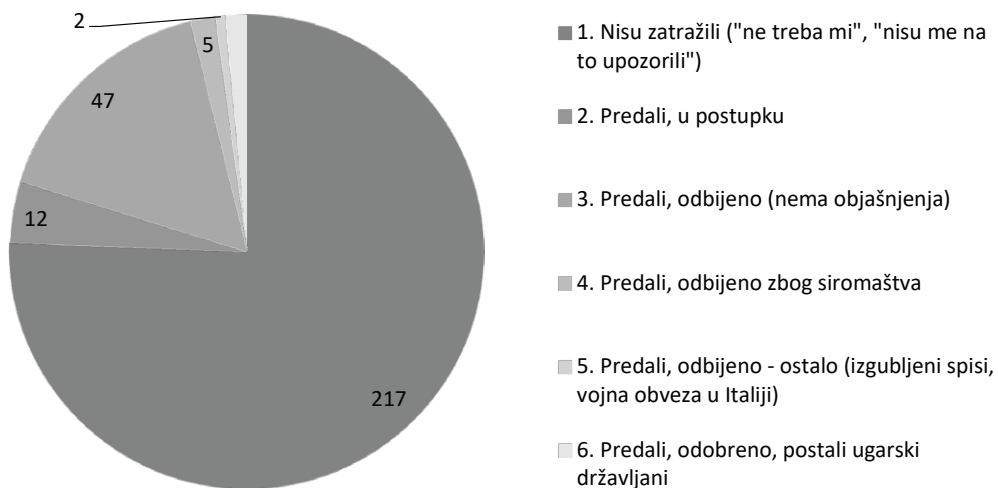
U uzorku od preostalih 70 (24,39% od sveukupnog broja od 287), njih 47 (67,14%) jesu predali zahtjeve za ugarsko državljanstvo u nekom trenutku, ali ga nisu dobili, pri čemu objašnjenje nije upisano. Njima petorici (7,14%) odbijeno je zbog siromaštva odnosno jer se nisu mogli uzdržavati, a jednom (1,42 %) jer je bio talijanski vojni

67 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, kut. 4; Popisi Talijana ispitanih po internaciji

68 Ibid, Popisi talijanskih državljana predviđenih za interniranje u kotaru Pregrada; u većini slučajeva su popisi sačinjeni odvojeno za županije, gradove i kotare, te su tako upućeni Odsjeku IV-B.

69 Ibid, Popisi ispitanih Talijana interniranih u Kotaru Pregrada od 2, 17, 21. i 26. lipnja te 6. srpnja 1915.

obveznik. Od ostalih, 12 (17,14%) predalo je zahtjeve uoči ili nakon izbijanja rata s Italijom te su bili u postupku, dok je samo njih četiri (5,71%) zaista dobilo pozitivno rješenje.⁷⁰ Jednom (1,42%) je postupak poništen jer su se „spisi kod talijanskog konzulata izgubili“. Naposljetku, nije isključeno da neki nisu objasnili odbijanje jer su htjeli prešutjeti da je razlog siromaštvo, s obzirom da se u dosta molbi za puštanje iz logora spominje ovaj problem.⁷¹

Graf 1. Status državljanstva na temelju reprezentativnog uzorka 287 Talijana.

Iz spomenutog uzorka od 287 talijanskih državljana, svakako treba naglasiti kako je za njih 92 (32,05%) koji su na području Hrvatske i Slavonije boravili 5 i više godina (a značajan postotak i duže od 20, pa čak i 30 godina) utvrđeno da su zaista rođeni u Italiji. Od ostalih, 29 (10,10%) su rodom iz ostalih zemalja Monarhije; osam (2,78%) je iz Rijeke, šest (2,09%) je iz Trsta, pet (1,74%) iz Bosne, četiri (1,39%) iz Ugarske, 2 (0,69%) iz Štajerske, po jedan iz Istre (0,34%), Dalmacije (0,34%), te Pule (0,34%) i Kranjske (0,34%). Broj od 165 (57,49%), koji su po očevima naslijedili talijansko državljanstvo, bili su rodom iz Hrvatske i Slavonije. Na kraju preostaje svojevrsna iznimka – jedan Talijan rodom je bio iz Grčke.⁷²

Kad je riječ o profesionalnoj strukturi, samo su dvoje (0,69 %) poljodjelci, što je indikativno u svjetlu činjenice da je Hrvatska i Slavonija bila naglašeno agrarna zemlja

70 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, kut. 4, iskazi ispitanih Talijana interniranih u Kotaru Pregrada od 2. i 17. VI, te 6. VII. 1915.

71 Ibid, predmeti 214 res. i 374 res./1915, kut. 2; u oba slučaja je riječ o Talijanima starije dobi koji mole puštanje iz logora svoje punoljetne djece koja su naslijedila državljanstvo, a nisu mogli financirati dobivanje ugarskog državljanstva u nekom ranijem trenutku da spriječe takvu situaciju

72 Ibid, predmet 708 res./1915, kut. 4, iskazi Talijana ispitanih u Pregradi.

(78,82% stanovništva prema popisu 1910. godine).⁷³ Naime, povrh cijelog niza obrta kojima se, u pravilu, bavilo 2-3 ljudi, treba istaknuti kako je proporcionalno daleko najviše Talijana bilo u građevinarstvu, njih čak 97 (33,79% odnosno 1/3). Pri tome, zidara je bilo 52 (18,11%), ciglara 40 (13,24%) te tri klesara (1,04%) i po jedan građevni tehničar (0,34%) i radnik na betonu (0,34%). Vrlo zastupljeni su i ugljenari, njih 47 (16,37%), te 24 radnika nadničara koji nisu imali jasno definirano zanimanje (8,36%).⁷⁴

Tablica 1: Struktura zanimanja ispitanih Talijana interniranih u kotaru Pregrada.

Zanimanje	broj	%	Zanimanje	broj	%	Zanimanje	broj	%
1. Zidar (i palir)	52	18,11	16. Šumski radnik	3	1,04	31. Ljevač	1	0,34
2. Ugljenar	41	14,28	17. Težak	3	1,04	32. Lugar	1	0,34
3. Ciglar	40	13,93	18. Tvorničar	3	1,04	33. Ložač stroja	1	0,34
4. Radnik/nadničar	24	8,36	19. Mesar	2	0,69	34. Majstor mačevanja	1	0,34
5. Trgovac	15	5,22	20. Strojovođa	2	0,69	35. Poduzetnik	1	0,34
6. Brusač	14	4,87	21. Fotograf	2	0,69	36. Privatni liječnik	1	0,34
7. Obrtnički pomoćnici	13	4,52	22. Posjednik	2	0,69	37. Profesor glazbe	1	0,34
8. Mašinst/strojar	9	3,13	23. Akordant (honorarni radnik)	1	0,34	38. Radnik na betonu	1	0,34
9. Činovnik	6	2,09	24. Birtaš/ugostitelj	1	0,34	39. Skladištar	1	0,34
10. Razni poslovođe	6	2,09	25. Građevni tehničar	1	0,34	40. Slikar	1	0,34
11. Sluge	6	2,09	26. Kestenjar	1	0,34	41. Šofer/vozač	1	0,34
12. Kočijaš	4	1,39	27. Kovač	1	0,34	42. Upravitelj paromlina	1	0,34
13. Ličilac	4	1,39	28. Kožar	1	0,34	43. Vodoinstalater	1	0,34
14. Klesar	3	1,04	29. Kuhar	1	0,34	44. Nečitko/ne piše	9	3,13
15. Stolar	3	1,04	30. Limar	1	0,34	Ukupno	287	100

Od ostatka svakako odudaraju po jedan majstor mačevanja, privatni liječnik, slikar, upravitelj paromlina i profesor glazbe, iako su statistički neznatni. Šarolikost specijaliziranih zanata svakako upućuje na spomenutu činjenicu da je riječ o ekonomskoj imigraciji.⁷⁵

Naposljetku, razmotrene evidencije se ne dotiču problema koji je itekako mogao otežati stjecanje državljanstva – vojne obveze. Naime, Talijani vojne dobi koji nisu

⁷³ Božena Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo banske Hrvatske*. Zagreb: Educa, nakladno društvo: 241.

⁷⁴ HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, kut. 4, iskazi Talijana ispitanih u Pregradi.

⁷⁵ Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 99-100.

imali ugarsko državljanstvo, a živjeli su u Hrvatskoj i Slavoniji, nisu bili obvezni služiti vojni rok u Hrvatsko-slavonskom domobranstvu ili C. i kr. zajedničkoj vojsci (*K.u.k. Gemeinsame Armee*).⁷⁶ Sudeći po izvorima, od 627 interniranih Talijana u dobi za vojnu službu, značajan, ako ne i najveći dio je rođen u Hrvatskoj i Slavoniji, ali su po ocu naslijedili talijansko državljanstvo, odnosno zavičajnost u njegovom rodnom kraju u Italiji. Pitanje je jesu li ti nasljedni Talijani uopće služili vojni rok u Italiji, ako je vjerovati kratkom pasusu u molbi povjerenika za Požešku županiju da svi Talijani u dobi za vojnu službu ostanu u prebivalištima, jer su velika većina vojni bjegunci, tj. nisu odlazili na vježbe u Italiju.⁷⁷

Iskaz I

Wtan talijanskih podanika di 18 do 50 godina koji su vojni obvezanici, ali su političke sumnjivi u gradu Osijeku.

<i>Što broj</i>	<i>Ime i prezime</i>	<i>Italij</i>	<i>Zanimanje</i>	<i>Godišt</i>	<i>Stambeni i broj</i>	<i>Opazka.</i>
1	Pirardi Antonio	novozemjan	strojevodja	1882	Osijek, dol. grad Vrčani demu 68.	Radio se u Sarajevu, u Bosni, nije bio u Italiji vojni obvezanik.
2	Piroja Humberto	ozemljan	poslovodja	1885	Osijeka gor. grad Bajunska ulica 2	Radio se u Osijeku, nije bio u Italiji. Vojni obvezanik.
3	Valenti Domenico	"	radnik u četvrti zidarski-klesarski	21/9 1866	Osijeka gor. grad Vrčkovacka ul. 11.	Radio se u Italiji, bio vojni. Vojni obvezanik.
4	Del machio Francesco	novozemjan	pomoćnik ciglarski radnik	1894,	isto	Radio se u Sarajevu nije bio vojni. Vojni obvezanik.
5	Tioni Luigi	"	radnik	29/7 1866,	Osijek gor. grad Novi ulica 18.	Radio se u Italiji nije bio vojni u Hrvatskoj 24 godine. Vojni obvezanik.
6	Petrucio Giacomo	ozemljan	govornik	1874,	Osijek gor. grad Kajuzinska ul. 19.	Radio se u Italiji, nije bio vojni. u Hrvatskoj 24 godine. Vojni obvezanik.
7	Piccolotto Giovanni	"	zidarski pomoćnik	23/11 1884	Osijek dol. grad Sagarska ulica 25.	Radio se je u Sarajevu, nije bio vojni, u Bosni preko 30 godina. Vojni obvezanik.
8	Noro Marco	novozemjan	ciglarski majstor	1895.	Osijek gor. grad Bajunska ul. 15.	Radio se u Slavoniji nije bio vojni. Vojni obvezanik.
9	Del Gregorio Giacomo	"	kovaristi radnik	1882	Osijeka gor. grad Križna ulica 37	Radio se u Italiji, talijanski vojni bijegunac 29. godine. Vojni obvezanik.
10	Passinetti Humberto	ozemljan	zidarski pomoćnik	1881	Osijeka dol. grad Telaićska 42 26.	Radio se u Italiji, talijanski vojni bijegunac 29. godine. Vojni obvezanik.

Sl. 3. Iskaz politički sumnjivih Talijana iz Osijeka, s podacima o vojnoj obvezi, pod: *Opazka*

Dodatan je problem što mali broj raspoloživih evidencija uključuje i podatak o statusu vojne obaveze. On se uglavnom javlja tek u nekolicini popisa pripadnika malobrojne skupine Talijana koji su karakterizirani kao politički sumnjivi nakon završetka početnih postupanja po interniranju (v. sl. 3). Naime, prema banskoj naredbi 9853/1906. uopće nije bilo predviđeno da se vodi računa je li stranac koji se namjeravao trajno naseliti regulirao vojnu obvezu u državi u kojoj je zavičajan.⁷⁸

76 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 28 res./1915, slučaj Mellocco Alessandra, tehničkog dnevničara na Glavnom kolodvoru u Zagrebu, interniranog u Krapinskim Toplicama.

77 Ibid, 708 res./1915, molba Vladinog povjerenika za županiju požešku br. 2001 v.p./1915.

78 SZN, godina 1906, 175, Obrazac IV (Zapisnik za trajno naseljenje).

Dekonstrukcija I. – nepotpunost *Očevidnosti inozemaca*

Iz postupanja vlasti može se činiti da je sustav bio uhodan. No, iako je namjera bila zadržati u internaciji samo politički sumnjive Talijane po završetku ispitivanja, situacija se počela komplicirati, kako zbog sve brojnijih molbi za deinternaciju, tako i zbog lokalnih odstupanja i nedosljednosti u vođenju *Očevidnosti inozemaca* koje su otkrivene.⁷⁹ Daljnji razvoj događaja u vezi interniranih Talijana ovo zorno oslikava. Čini se kako se je netko perceptivan u Odsjeku IV-B zapitao koliko su zapravo *očevidnosti* precizne. Naime, kao što je spomenuto, zakon koji je regulirao to pitanje izglasan je u Ugarskom saboru 1903, a provedbena naredba je donesena tek 1906. No, kako se vidi iz analiziranih popisa, veoma veliki postotak Talijana doselio se ili su rođeni u Hrvatskoj i Slavoniji znatno prije toga. Kako je kvaliteta *Očevidnosti inozemaca* varirala, nametalo se pitanje jesu li zaista dosljedno (i jesu li uopće?) evidentirani svi doseljeni 30-40 i više godina prije izbijanja rata, kao i njihova djeca. Moguće je da je i tokom ispitivanja interniranih tokom lipnja 1915. otkriveno kako je u njihovim sredinama živjelo više Talijana nego što ih je evidentirano.

Predsjedništvo Zemaljske vlade (dalje: PRZV) je županijskim vlastima 20. lipnja 1915. naredilo da prikupe detaljna izvješća kotarskih vlasti o dosljednosti provođenja mjera propisanih Zak. čl. V. iz 1903, odnosno naredbom 9853/1906. Očito je postojala opravdana sumnja glede strogosti provođenja tih mjera, kao što su i izvješća poslana Zemaljskoj vladi, naposljetku i potvrdila.⁸⁰ Cijeli postupak je vodio Odsjek IV-B. Županije su prikupile 68 izvješća, od kojih je u čak 30 istaknuto kako su propisane evidencije loše ili nikako vođene, ili u blažem slučaju, s određenim nedostacima. Kad se zbroju od 30 negativnih pribroji 8 neutralnih izvješća iz kotara u kojima Talijana uopće nije bilo, proizlazi da je manje od pola primljenih potvrdilo kako su evidencije propisno vođene.

Pri tome, ne iznenađuje kako je ovo bilo pravilo u većim gradovima, gdje su upravna tijela raspolagala s više školovanog administrativnog osoblja. Npr. redarstveno povjereništvo za grad Zagreb izvješće o postupanju s Talijanima „inozemcima“ 22. srpnja 1915. Zemaljskoj vladi otvara idućim pasusom:

Na visoki nalog od 26. lipnja 1915. br. 5978/Prs. izvješćuje se, da se je sa strancima uključivo talijanskim državljanima postupalo strogo prema ustanovama zakonskog članka V.1913. (sic!) zajedničko ugarsko-hrvatskog državnog sabora i provedbene naredbe bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 21. veljače 1906. br. 9853.⁸¹

79 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 708 res./1915, kut. 4, naredba PRZV županijskim vlastima br. 6125 Pr./1915. o postupanju s Talijanima po završetku ispitivanja.

80 Ibid, predmet 33 res./1915, kut. 1; naredba br. 5978 postoji u obliku prijepisa, te je uložena u predmet.

81 Ibid, 33 res./1915, kut. 1; izvješće 302/Prs. 1915. Upravitelja kr. Redarstvenog povjereništva u Zagrebu Predsjedništvu Zemaljske vlade od 22. VII. 1915. (ulazni broj PRZV – 7531 Pr./1915)

Međutim, problem je bio u manjim središtima koja su upravno pokrivala velika, ruralna područja gdje su Talijani mahom bili naseljeni (npr. u široj okolici Gospića). Izvješće o nadzoru nad strancima u Modruško-riječkoj županiji to zorno oslikava

[...] “gotovo kod svih oblasti slabo su se provadjale ustanove tog zak. članka- Tomu je poglavito razlog, što su stranci bili prolaznog boravišta, zatim što je kod občina briga za redarstvenu službu premalo razvijena te napokon, što su oblasti podavale premalo važnosti ovom upravnom poslu. Napose je bila posve nedostatna očevidnost nad talijanskim podanicima, koji su bili uvijek smatrani kao pripadnici prijateljske države, te im se kao takovima previše kroz prste gledalo.”⁸²

Ili, npr. kotarske vlasti u Zagrebu izvješćuju da se

“nije sa talijanskim državljanima boravećim u području ovoga kotara u smislu zak. čl. V-1903. o stanovanju inozemaca postupalo, s razloga, što su isti još od davnih vremena u pojedinim općinama nastanjeni bili gdje imaju ili vlastite posjede ili razne obrte tjeraju pak su isti kao domaći elemenat smatrani jer ima ih mnogo takovih koji niti talijanski govoriti neznaju. Jedino što su samo kod općina kao stranci vodjeni bili.”⁸³

Dakle, posrijedi je nacionalna manjina bez mnogo veze s nominalnom domovinom, a samo su prema slovu zakona i podrijetlu – stranci.

Dekonstrukcija II. – molbe za puštanje iz logora (deinterniranje)

Ban Škrlec je nakon izvješća Odsjeka IV-B brzo reagirao i 10. kolovoza 1915. svim vladinim povjerenicima (čelnicima županija) strogo naredio da se situacija odmah popravi te da se evidencije i postupanja vezane uz nadzor nad Talijanima i ostalim strancima propisno vode.⁸⁴ No, pitanje je koliko je ovo dosljedno provođeno jer su Odsjek IV-B i podređena redarstvena tijela imali pune ruke posla. Naime, počeli su pristizati ruski ratni zarobljenici u većem broju (nakon proboja Centralnih sila kod Gorlica i Tarnówa i ruskog povlačenja iz Poljske) koji su sve više korišteni kao radna snaga.⁸⁵ Nadzor nad njima je koordinirao Odsjek IV-B i to je, ako je suditi po učestalosti bježanja, bio pozamašan pothvat, što se vidi i po predmetima koji su se počeli nizati u ljeto 1915.⁸⁶ S druge strane, ponovno se pripremao napad na Srbiju, koji je uz njemačku i bugarsku pomoć

82 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, 33 res./1915, izvješće 495/Pr. ex 1915. Vladina povjerenika za Županiju modruško-riječku o nadzoru nad strancima (ulazni broj PRZV 7268 Pr./1915)

83 Ibid, 33 res./1915, kut. 1; izvješće 227 Prs-1915. Kr. kotarske oblasti Zagreb Županiji zagrebačkoj od 6. kolovoza 1915. (ulazni broj Zagrebačke županije – 1125 vp./1915)

84 Ibid, predmet 33 res./1915, kut. 1; Naredba PRZV br. 7887 Pr./1915 od 10. kolovoza 1915.

85 Herwig, *The First World War*, 287-288.

86 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, 326 res./1915, kut. 2; 355, 357, 444 res./1915, kut. 3; 634 res./1915, kut 4; 827 res./1915, kut. 5; 1045 res./1915, kut. 6, 1281 res./1915, kut. 7; 1467, 1680 res./1915, kut. 8; itd.

počeo u listopadu,⁸⁷ što je također zahtijevalo poprilične napore, pogotovo po pitanju nadzora tiska ili granice u Srijemu.⁸⁸

Drugim riječima, pitanje Talijana prestalo je biti najvažniji problem na dnevnom redu. Dok je trajalo prikupljanje izvješća o dosljednosti vođenja *Očevidnosti inozemaca*, Odsjek IV-B je već bio preplavljen što pojedinačnim, što grupnim zahtjevima za puštanje Talijana iz logora. Tek uvidom u ove predmete stječe se nijansirana slika o tome tko su bili ti ljudi, kako su živjeli i što su radili. Naime, molbe za puštanje iz logora su uglavnom slale njihove žene, uz najčešća objašnjenja da imaju nekoliko male djece koju je dotični internirac prehranjivao. Primjerice, Ana Lipka iz Osijeka, Hrvatica, moli oslobađanje njezina *priležnika* Blasia de Gregoria iz internacije u Velikom Taboru, zbog visoke trudnoće i 5 maloljetne djece koju je Blasio prehranjivao svojim radom. Također je navela kako je dotični naslijedio talijansko državljanstvo po ocu, ali da je rođen u Slavanskom Šamcu 1872. godine očito u namjeri da pokaže kako nema mnogo veze sa svojom tobožnjom domovinom. Uglavnom, nadležne redarstvene vlasti u Osijeku su se izjasnile pozitivno i preporučile Odsjeku IV-B da se dotični konfinira u Osijeku, što je naposljetku i učinjeno.⁸⁹ Ovo je u skladu s više puta iznesenim činjenicama u literaturi o poslovičnoj mnogobrojnosti talijanskih obitelji.⁹⁰

Prikladan je i primjer Elizabete Zamolo iz Zagreba, koja 6. kolovoza 1915. moli puštanje iz logora muža iz Čreta kod Krapinskih Toplica: “Moj muž, Josip Zamolo, rođen je u Udini u Italji, ali je već 20 godina u Hrvatskoj. Vjenčan je sa mnom i imamo dvoje male djece. On je privatni namještenik, te sada kao internirani gubi svaki dohodak, čime je meni i našoj djeci život u ovo skupo doba veoma otežčan.”⁹¹ Josipa Bajuti iz Siska moli puštanje iz Pregrade svog muža Giovannija, jer žive u Sisku već 36 godina, imaju “devetero neobskrbljene djece” te žive sa slabo pokretnom majkom starom 60 godina (nije navedeno čijom). Dalje navodi da “na milosti i nemilosti bez našega hranitelja ostadosmo”.⁹²

Ove, kao i druge pristigle molbe (28 u prvih mjesec dana od interniranja Talijana u Varaždinskoj županiji) u pravilu su riješene pozitivno te su dotični većinom konfinirani, u skladu sa spomenutom naredbom PRZV br. 6125 Pr/1915. da se zadrže samo politički sumnjivi.⁹³ Razlozi su bili ekonomske naravi, iako dvojaki. Kao i kod nekoliko skupnih molbi za puštanje iz logora (koje su potpisivali najčešće Talijani koji

87 Herwig, *The First World War*, 159-160.

88 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, 795 res./1915, kut. 5; uputa tisku da se suzdrže od komentiranja bugarsko-srpskih odnosa uoči početka ofenzive Centralnih sila 6. listopada 1915.

89 Ibid, predmet 18 res./1915, Molba Ane Lipke iz Osijeka za puštanje iz logora Blaža de Gregoria.

90 Pasanec, et. al, *Talijani u Čiglenici*, 61-62; Kliček, *Talijani u Slavoniji*, 29.

91 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 23 res./1915, kut. 1; Molba Elizabete Zamolo za puštanje iz logora muža Josipa.

92 Ibid, 215 res./1915, kut. 2; Molba Josipe Bajuti za puštanje muža Giovannija, 5. kolovoza 1915, Sisak.

93 Ibid, 708 res./1915, k. 4, naredba PRZV 6125 Pr./1915. o postupanju s Talijanima po završetku ispitivanja.

su zajedno radili npr. u ciglarskom ili zidarskom obrtu⁹⁴), riječ je bila o ljudima koji su s gospodarskog gledišta u svojim sredinama bili nezamjenjivi, pogotovo u uvjetima općeg manjka radne snage nakon gotovo pune godine ratovanja.⁹⁵ To najbolje pokazuje primjer molbe Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu za puštanje iz logora Talijana brusarskih obrtnika, jer “su gotovo jedini predstavnici toga zanata u Hrvatskoj, pa se uslijed njihove odsutnosti široki slojevi ostalih grana obrta, napose brijači, a tako i ratari nalaze u velikoj neprilici radi izvajanja raznih popravaka, spadajućih u djelokrug rečenog obrta”⁹⁶

Naličje te priče je da su obitelji interniranih trebale dobiti opskrbninu od nadležnih vlasti ako je član obitelji koji je privređivao bio u logoru. S obzirom na njihov broj, ovo bi bilo ozbiljno financijsko opterećenje vlastima, što je i spomenuto u naredbi PRZV br. 6125 Pr/1915, koja županijskim vlastima naređuje da što prije dostave popise politički sumnjivih “jer je to potrebno ovdje znati radi uzdržavanja obitelji interniranih, pošto će samo oni talijanski državljanostati internirani koji su politički sumnjivi”⁹⁷.

Zaključak

Kako je rat odmicao, brzo je postalo jasno kako je provođenje preventivnih represivnih mjera širokog spektra protiv pripadnika nacionalnosti čije su se matične države jedna po jedna zaratile s Austro-Ugarskom, bili oni podanici Monarhije ili strani državljanima – stvaralo više problema nego što ih je rješavalo. S jedne strane, postojale su očigledne ekonomske štete u sredinama iz kojih su internirci odstranjeni. S druge, sprovođenje, pritvaranje te ispitivanje tolikog broja ljudi (kao i njihovo eventualno zadržavanje u logoru) je predstavljalo ozbiljno financijsko i logističko opterećenje za redarstvena i upravna tijela koja su spletom okolnosti odjednom morala materijalno brinuti o njima, ali i njihovim obiteljima. Naposljetku, ne treba zanemariti i da su vlasti ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji, nego i cijeloj Austro-Ugarskoj ovakvim postupanjima itekako mogle antagonizirati prethodno mirne i apolitične ljude i time samo stvoriti problem gdje ga nije bilo.

Nadalje, iz svega se može zaključiti kako su Talijani u stanovništvu tadašnje Hrvatske i Slavonije činili jednu *de facto* manjinu, iako veoma malobrojnu. Pri tome, njihov ekonomski značaj je bio daleko veći od pukog brojčanog, s obzirom da se mahom radilo o raznim obrtnicima i majstorima koji su očito bili deficitarni među domicilnim, većinom agrarnim i slabo obrazovanim stanovništvom. To, uostalom, potvrđuju i podaci

94 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, 47. res./1915, kut 1; Molba četvero Talijana zidara za puštanje iz Velikog Tabora na svoj posao.

95 Burek, „Internirci i bjegunci na varaždinskom području“, 358.

96 HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B res, predmet 112 res./1915, molba Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu Zemaljskoj vladi za puštanje iz logora Talijana brusara, 21. VII. 1915.

97 Ibid, 708 res./1915, kut. 4, naredba PRZV 6125 Pr./1915. o postupanju s Talijanima po završetku ispitivanja

izvedeni iz analiziranih evidencija i dokumenata. Dakle, riječ je o ljudima koji su se akulturirali u sredinama gdje su se nastanili. Naime, kad same redarstvene vlasti ne mogu sastaviti popis politički sumnjivih Talijana na području cijele Hrvatske i Slavonije duži od desetak imena, ili kad u svojim izvidima utvrde kako mnogobrojni uopće ne govore talijanski ili da se čak “osjećaju Slavoncima”, onda to jasno upućuje da je postojala poprilična razina akulturacije.

Popis izvora

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv (HDA)

HR-HDA-79-7. Odsjek IV-B za redarstvena pogranična satništva. Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove.

Službena glasila

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1880. (komad I-XVII. Broj 1-89). Zakonski članak L:1879. Zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga sabora o stečenju i gubitku ugarskoga državljanstva. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1881: 119-129.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1880. (komad I-XVII. Broj 1-89). Zakon od 30. travnja 1880. o uredjenju zavičajnih odnošajah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1881: 179-186.

Sbornik zakonâ i naredabâ valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1903. (komad I-IX. Broj 1-60). Zakonski članak V: 1903. o stanovanju inozemaca na području zemalja krune ugarske. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare, 1903: 109-113.

Sbornik zakonâ i naredabâ valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1906. (komad I-XIX. Broj 1-58). Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 21. Veljače 1906. broj 9853, kojom se proglašuje dan, kada na snagu stupa zakonski članak V: 1903. Zajedničko ugarsko-hrvatskog državnog sabora o stanovanju inozemaca na području zemalja krune ugarske i naputak za provedbu tog zakona u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare, 1906: 160-177.

Sbornik zakonâ i naredabâ valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1903. (komad I-IX. Broj 1-60). Zakonski članak VIII: 1903. o pograničnom redarstvu. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare, 1903: 118-121.

Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1913. (komad I-X. Broj 1-22). Zakonski članak LXIII: 1912. o iznimnim mjerama za slučaj rata. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1913: 369-379.

Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1915. (komad I-XX. Broj 1-122). Zakonski članak o dopunjenju zakonskog članka LXIII: 1912. o iznimnim mjerama u slučaju rata. Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1916: 168-173.

Literatura

- BADER, Andrej. *Zaboravljeni egzodus: 1915-1918*. Ližnjan: Općina Ližnjan, 2011.
- BUREK, Višnja. „Internirci i bjezgunci na varaždinskom području u vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 27 (2016): 347-370.
- CAGLIOTTI, Daniela L. „Aliens and Internal Enemies: Internment Practices, Economic Exclusion and Property Rights during the First World War“, *Journal of Modern European History* 12/4 (2014): 449-450.
- CAGLIOTTI, Daniela L. „Why and How Italy Invented an Enemy Aliens Problem in the First World War“, *War in History* 21/2 (2014): 142-169.
- CRKVENČIĆ-BOJIĆ, Jasna, ur. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske, 1880-1991, po naseljima, sv. 4*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1998.
- HERWIG, Holger H. *The First World War; Germany and Austria-Hungary 1914-1918*. London: Bloomsbury, 2014.
- KLIČEK, Duško. *Talijani u Slavoniji od 1880 do 2005. = Italiani in Slavonia dal 1880 al 2005*. Lipik; Kutina: Zajednica Talijana Lipik; Grad Lipik; Zajednica Talijana „Dante-Moslavina“, 2006.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. „Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915-1917.“, *Podravski zbornik* 30 (2004): 153-176.
- KOSNICA, Ivan. „Hrvatsko slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju“ *Hrvatska i komparativna javna uprava* 14/2 (2014): 465-492.
- KOTA, Miroslav. „Preustroj sigurnosnoga sustava banske Hrvatske 1915. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 51/2 (2019): 535-565.
- MANDIĆ, Davor. „Pulski Hrvatski list (1915.-1918) – zapisi o “evakuircima” s područja Pomorske utvrde Pula“, *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2010): 779-820.
- PASANEC, Ivan, ur; ŠKILJAN, Filip, ur; PETERNEL, Lana, ur; DEL PONTE, Jadranka, ur; DEL PONTE, Zdenko, ur, DEL PONTE, Josip, ur. *Talijani u Ciglenici*. Ciglenica: Sportski kuglački klub Ciglenica, 2012.
- RAUCHENSTEINER, Manfred. *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2014.
- STANIŠIĆ, Biserka. „Odsjek IV-b res. za pogranična redarstvena satništva Odjela za unutarnje poslove Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Zemaljske vlade u Zagrebu“, *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 181-206.
- STIBBE, Matthew. „Enemy Aliens, Deportees, Refugees: Internment Practices in the Habsburg Empire, 1914-1918“, *Journal of Modern European History* 12/4 (2014): 479-499.
- ŠKILJAN, Filip. *Talijani u Zagrebu = gli Italiani a Zagabria*. Zagreb: Zajednica Talijana u Zagrebu, 2015.
- TROGRLIĆ, Marko; ŠETIĆ, Nevio. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam International, 2015.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. *Stanovništvo banske Hrvatske. Demografska slika banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910*. Zagreb: Educa, nakladno društvo.

Ilustrativni materijal

Slika 1 preuzeta iz: *Sbornik zakonâ i naredabâ valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1906. (komad I-XIX. Broj 1-58). Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 21. Veljače 1906. broj 9853...* Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1906: 173.

Slika 2 preuzeta iz: HDA, Fond 79, Serija Odsjek IV-B za redarstvena pogranična satništva. Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, predmet 708 res/1915, kut. 4.

Slika 3 preuzeta iz: HDA, Fond 79, Serija Odsjek IV-B za redarstvena pogranična satništva. Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, predmet 708 res/1915, kut. 4.

Graf 1 izrađen prema: HDA, Fond 79, Serija Odsjek IV-B za redarstvena pogranična satništva. Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, predmet 708 res/1915, kut. 4.

Tablica 1 sastavljena prema: HDA, Fond 79, Serija Odsjek IV-B za redarstvena pogranična satništva. Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, predmet 708 res/1915, kut. 4, Popisi preslušanih Talijana interniranih u kotaru Pregrada.

SUMMARY

Internment of Italian citizens from Kingdom of Croatia and Slavonia in 1915

After the First World War broke out, Austria-Hungary found itself in an unenviable position that bordering enemy states were mother countries to various nationalities within its border. Principal examples were Serbs, Italians and Romanians. Habsburg military and civilian authorities treated these people in the similar manner as they have „enemy aliens“ – citizens of enemy countries which did not leave Austria-Hungary before war erupted. If deemed „politically suspect“, they were interned in concentration camps, especially males of military age. However, a particular situation occurred in the Kingdom of Croatia and Slavonia after the Kingdom of Italy entered the war in May of 1915. Several hundred Italian citizens (males of military age), were immediately shipped to internment camps as people whose loyalties were suspect. What was unusual was that they were long-time residents, having settled in continental Croatia and Slavonia after emigrating from mountainous regions of northeastern Italy in the 1880s due to poverty. However, the majority did not have Hungarian citizenship, which resulted in them being treated as „enemy aliens“ even though they had jobs and families in Croatia and Slavonia. This applied even to their children born there. This paper explores this small segment of the greater human tragedy that was the First World War through analysis of the police records of the Land government in Zagreb, compiled upon Italians' questioning in internment camps.

Keywords: First World War, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Italy, Italians, Kingdom of Croatia and Slavonia, internment, confinement, Section IV-B res., Land Government in Zagreb.